

جمهوری اسلامی ایران

مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه

مدیریت حوزه علمیه استان قم

رساله علمی سطح ۳

معیار مکی و مدنی بودن سوره‌های قرآن

استاد راهنما: آیت‌الله مهدی احدی (دامت برکاته)

استاد مشاور: حجت‌الاسلام والمسلمین احسانی (زید عزّه)

محقق: نوید جمشیدی شیرآباد

تیر ۱۴۰۰

حمد و سپاس؛ تقدیر و تشکر

حمد و سپاس، شایسته خداوندی است که نعمت وجود و زمینه فراگیری علم و دانش را برای ما مقدر فرمود. سپاس و تشکر از همه اساتید گرامی که در طول دوران تحصیل، زحمات فراوانی برای اینجانب متحمل شده اند.

بر خود فرض می‌دانم که از اساتید ارجمند و دلسوز، حضرت آیت الله احدی (زید غره)، و حجت الاسلام

والمسلمین احسانی عزیز، که بارها بنیای های مفید و تکررات مشفقانه خودشان در به سرانجام رسیدن این اثر، بنده را

یاری فرمودند کمال تشکر و قدردانی را به جا می‌آورم؛ و همچنین از همسر دلسوز و مهربانم و فرزندانم که تا پایان این اثر

صبری کردند و مشوق بنده بودند تشکر میکنم.

شکر شایان نثار ایزدمنان که توفیق را رفیق را هم ساخت تا این پایان نامه را به پایان برسانم.

تقدیم بہ

شہدای مدافع حرم مخصوصاً شہید احمد محمد شلب و شہید محسن حججی و شہید نزر کواری حاج

قاسم سلیمانی.

چکیده

قرآن، معجزه جاودان رسول ختمی مرتبت ﷺ است که خدای سبحان آن را در طی بیست و سه سال بر قلب مبارک ایشان نازل کرد. از این مدت، پیامبر ﷺ سیزده سال را در مکه به سر بردند و ده سال نیز در مدینه بودند. علمای علوم قرآنی برای آیات مکی و مدنی شاخصه‌ها و ویژگی‌هایی را بیان کرده‌اند که به وسیله این ویژگی‌ها تشخیص مکی از مدنی ممکن می‌گردد. هریک از آیات قرآن چه مکی و چه مدنی با توجه به این ویژگی‌ها به گونه‌ای خاص تفسیر می‌شوند. به‌عنوان مثال در سوره‌های مدنی بیشتر به ابلاغ احکام فردی و اجتماعی پرداخته می‌شود؛ اما پایه و اساس در سوره‌های مکی، دعوت مردم به ایمان آوردن است. در این پژوهش به بررسی معیارهای مکی و مدنی بودن سوره‌های قرآن کریم پرداخته می‌شود. ابتدا در فصل اول به بیان کلیات و مفاهیم پژوهش و در فصل دوم به دلایل موافقان و مخالفان معیار مکانی پرداخته خواهد شد. در فصل سوم دلایل موافقان و مخالفان در معیار زمانی و در فصل چهارم نیز دلایل موافقان و مخالفان معیار خطابی مورد بررسی و تحلیل قرار خواهد گرفت. اساس نگارش این پایان‌نامه، مراجعه به کتب تفسیر و علوم قرآن و بررسی نظرات دانشمندان در این حیطه است و محقق در پردازش داده‌های این پژوهش، از روش توصیفی-تحلیلی استفاده کرده است.

کلیدواژه‌ها: معیار، سوره، مکی، مدنی

فهرست مطالب

مقدمه	۱
فصل اول	۲
کلیات تحقیق و مفهومی‌شناسی	۲
۱. بیان مسأله	۵
۲. سؤالات تحقیق	۵
۳. فرضیه تحقیق	۶
۴. اهداف تحقیق	۶
۵. پیشینه تحقیق	۶
۶. کاربرد نتایج تحقیق	۷
۷. ضرورت انجام تحقیق	۷
گفتار دوم: مفهومی‌شناسی	۸
۱- معیار	۸
الف: معنای لغوی	۸
ب: معنای اصطلاحی معیار	۸
۲- سوره	۹
الف: معنای لغوی	۹
ب: معنای اصطلاحی	۱۰
۳- مکی	۱۱
الف: معنای لغوی	۱۱
ب: معنای اصطلاحی	۱۱
۴- مدنی	۱۲
الف: معنای لغوی	۱۲
ب: معنای اصطلاحی	۱۲
گفتار سوم: معیارهای تشخیص مکی و مدنی	۱۴
نظر اول	۱۴

نظر دوم	۱۵
نظر سوم	۱۵
گفتار چهارم: فواید شناخت آیات مکی و مدنی	۱۹
نتیجه‌گیری	۲۲
فصل دوم	۲۲
معیار مکانی	۲۲
مقدمه	۲۴
گفتار اول: دلایل موافقان معیار مکانی	۲۴
۱. روایات	۲۴
۲. خصائص سور	۲۷
۳. موارد تأثیرگذاری نزول مکانی بر فهم مراد آیات	۳۰
گفتار دوم: دلایل مخالفان معیار مکانی	۳۴
گفتار سوم: جمع‌بندی	۴۰
فصل سوم	۵۱
معیار زمانی	۵۱
مقدمه	۴۴
گفتار اول: دلایل موافقان معیار زمانی	۴۵
روایات	۴۵
دلیل اول: سیره عملی پیامبر اکرم <small>ﷺ</small>	۴۶
دلیل دوم: سیره مفسران قرن اول تاکنون	۴۷
دلیل سوم: اصول و روش تحول‌آفرینی و اصلاح ساختار اجتماعی	۴۸
دلیل چهارم: نقش شناخت زمان نزول در تشخیص و عیار روایات تفسیری از غیر تفسیری و روایات اسباب نزول	۴۹

۵۰	دلیل پنجم
۵۲	ویژگی‌های آیات و سوره مکی از دیدگاه وایل
۵۳	ویژگی‌های آیات و سوره مدنی از دیدگاه وایل
۵۸	گفتار دوم: دلایل مخالفان معیار زمانی
۵۸	دلیل اول
۵۹	دلیل دوم
۵۹	دلیل سوم
۶۰	دلیل چهارم
۶۱	گفتار سوم: جمع‌بندی
۹۰	فصل چهارم
۹۰	معیار خطابی
۷۲	مقدمه
۷۲	گفتار اول: دلایل موافقان
۷۲	۱. روایات
۷۲	روایت اول
۷۳	روایت دوم
۷۳	روایت سوم
۷۳	روایت چهارم
۷۴	۲. خصائص سوره‌ها
۷۷	گفتار دوم: دلایل مخالفان
۷۸	گفتار سوم: بررسی ادله
۸۲	نتیجه‌گیری فصل
۹۱	نتیجه‌گیری نهایی رساله
۹۱	منابع و مأخذ
۹۱	کتب فارسی
۹۲	کتب عربی
۹۶	سایر منابع

مقدمه

در طول تاریخ اسلام، بحث و بررسی‌های فراوانی درباره قرآن کریم انجام گرفته است، به گونه‌ای که این کتاب آسمانی همواره در کانون توجه دانشمندان و محققان بوده و از جنبه‌های گوناگون مورد واکاوی و پژوهش قرار گرفته است. بررسی و تحقیق پیرامون این معجزه الهی منحصر به مسلمانان نبوده بلکه گروهی از دانشمندان و متفکران سایر ادیان و ملل نیز که اصطلاحاً به عنوان خاورشناس شناخته می‌شوند، به منظور آشنایی با دین اسلام و منشور آن یعنی قرآن کریم، به این آیات الهی توجه نموده، به تحلیل و شناخت آن پرداخته‌اند.

تقسیم سوره‌های قرآن کریم بر اساس معیارهای خاص به دو بخش مکی و مدنی، از جمله مواردی است که مورد توجه بوده است و معمولاً مفسران پیش از شروع تفسیر هر سوره از قرآن، در مورد مکی یا مدنی بودن آیات آن بحث کرده‌اند. شناخت آیات مکی و مدنی و آگاهی نسبت به معیار تقسیم آیات به مکی و مدنی، مخاطبان قرآن به ویژه مترجمان و مفسران آن را برای فهم مراد واقعی خداوند یاری می‌دهد و تحقیق پیش رو در صدد است معیارهای مکی و مدنی بودن آیات قرآن را با استفاده از دیدگاه اندیشمندان علوم قرآنی مورد بررسی قرار دهد. در مورد معیار مکی و مدنی بودن سوره‌ها بین اندیشمندان علوم قرآنی اختلاف نظر وجود دارد برخی خطاب‌های وارده در آیات را معیار تشخیص می‌دانند و برخی محل اقامت رسول گرامی اسلام ﷺ را و گروهی هجرت آن حضرت را اساس تشخیص قرار می‌دهند؛ اما باید دانست که منشأ این دیدگاه‌ها در حقیقت این است که گروهی راه استقراء را پیش گرفته‌اند و گروهی دیگر راه استنباط و اجتهاد را صواب دانسته‌اند.